

Георге АСАКІ

МАЗЕПА В МОЛДОВІ
(Історична повість)*З румунської переклав Микола БОГАЙЧУК*

Коли Молдова в XVII столітті завдяки славним подвигам, які були здійснені на захист свого політичного існування, цілісності прадідівської землі і збереження віри, боролась проти переважаючих ворожих сил, коли вона була щитом християнства і гордістю Заходу, млиста пелена ще закривала від зору Європи північно-східні простори континенту, а держава Московська, що стогнала під татарським ярмом, чекала на могутній промінь, який мав би освітити їй шлях до нового життя і слави. Петро Перший став тим провиденціальним героєм, перед дивовижними вчинками якого меркнуть всі діяння інших засновників імперій.

Аби примножити велич цього героя-законотворця, йому в сучасники і суперники доля призначила державного діяча не менш визначного та енергійного, хоча й не такого щасливого у своїх починаннях. Карл XII, король Швеції, що вступив на престол у 15 років, розвинув у собі зухвалий мужній характер, який мав би прославити його як другого Олександра Македонського, якби не мав він за суперника Петра і не змушений був безперервно воювати з росіянами, сподіваючись приборкати і обмежити реформи по перетворенню Росії в колосальну імперію. Так Карл став для Петра навчителем у військовій майстерності.

Обидва славетних монархи, намагаючись здобути найвигіднішу позицію для здійснення своїх планів, постійно прагнули добитись політичного впливу на Польщу. Цю країну, що межувала на півночі зі Швецією і простягалась тоді від Балтійського моря до Чорного, шматували на частини усобиці і чвари в результаті її конституційної системи, яка узаконила вибори короля-правителя. Поляки здавна вихвалялися цим принципом, не підозрюючи, що саме він призведе і, зрештою, призвів до загибелі їх вітчизни.

Ця конституція, що милувала честолюбство численної гоноровитої шляхти і давала кожному шляхтичеві право голосу і право бути обраним главою держави, була джерелом внутрішніх чвар. З цього скористались сусідні країни, зокрема Росія, яка вже в ті часи почала утверджувати свою могутність на відторгнутих від Польщі землях.

Як це було в Молдові після занепаду династії Драгошів, коли господарів обирали спочатку із середовища місцевих бояр, потім із чужинців, а згодом із осіб, нав'язаних турками, так і в Польщі після згасання роду Ягеллонів

корона перестала передаватись у спадщину; і суверенні права короля обмежувались з кожними новими виборами на шкоду всієї республіки, яка внаслідок суспільних чвар втрачала свою могутність.

Останньою спробою Польщі утвердитись на міжнародній арені була її інтервенція в Росію та окупація Москви 1610 року. Після цього могутність Польщі почала занепадати, вона втратила васальну Прусію і право на володіння Смоленськом, Києвом та Україною.

В середині XVII століття Україна, найбільша із польських провінцій, заселена козаками, перебувала у стані бродіння. Віддаленими від центру імперії обширними маєтками польських магнатів, які складали більшу частину України, управляли євреї. Тиранія цих кровопивців була особливо нестерпною, бо влада людей, приречених на рабство і презирство, здавалася принизливішою, ніж свавілля чванькуватих аристократів. Ті страждання посилювалися гонінням єзуїтів на православну церкву, яку сповідували козаки.

За таких обставин козаки часто повставали, аби скинути нестерпний гніт і відстояти свої привілеї, які шляхта розтоптала і яку навіть король не міг приборкати. А що скарги козаків ігнорувалися, то їхнє незадоволення перейшло врешті-решт в їхнє заворушення, яке розрослося настільки, що його вогонь перекинувся на всю Україну, Польщу і досяг півночі Європи.

Подібно до того, як простий швейцарський мисливець, котрий не зміг перенести завданої його синові кривди і підняв загальне повстання, що звільнило всю країну від іноземного ярма ¹, так і на Україні груба образа дружини одного козака спричинила велику катастрофи, наслідки якої торкнулись і Молдови.

Ватажком козацтва був тоді Богдан Хмельницький — досвідчений воїн, який служив Речі Посполитій у багатьох війнах. Влада його поширювалась аж до берегів Азовського моря, звідки він планував морську експедицію на Константинополь, в той час як польська армія в союзі з військами Молдови мала атакувати турків на суходолі вздовж моря в напрямку столиці османів.

Богдан Хмельницький був власником млина на березі Дніпра, який незаконно відібрав Чаплинський — управитель маєтками одного польського магната. Богдан подав скаргу до суду; однак замість того, аби покарати кривдника, його самого кинули до в'язниці; і тільки втечею до татарського хана він врятувався від смерті, яку готував йому тиран-насилник. Дізнавшись, що управитель маєтками учинив беззаконня, вбив його дружину і сина, розгніваний Богдан, щоб помститися, повернувся на Україну. На його заклик весь народ козацький взявся за зброю. Восени 1648 року ² Богдан на чолі 300-тисячної армії козацького війська вирушив до Польщі, перемагаючи найпрославленіших польських генералів, яких Річ Посполита послала на

¹ Йдеться про легендарного героя Швейцарії Вільгельма Телля, котрий в 1307 р. очолив народне повстання проти австрійських гнобителів (*Тут і дані примітки перекладача*).

² Тут неточність. Насправді це було навесні 1648р.

придушення повстання. Вся Україна, Волинь і Поділля підтримали виступ козаків, до них приєднались буджакські татари, аби розгромити Польщу...

Після смерті короля Владислава і тривалого міжцарів'я саме в розпал цього повстання польська шляхта приступила до обрання нового короля. Цю честь виборювали два брати-монахи. Вони претендували не тільки на корону Польщі, але й на руку вдови покійного брата.

Один із них, Ян Казимір, відмовився від титулу римського кардинала, бо сподівався стати королем Швеції. Однак він зрікся і цих домагань і був обраний королем Польщі, а незабаром з дозволу папи обвинчався зі своєю братовою. Остання, Луїза Гонзага, дотепна і вродлива італійка, дуже любила придворну розкіш і пишноту, що якраз цілком відповідало нахилам її нового чоловіка. Цей більше уваги приділяв літературі і парадам, ніж державним справам. Королева та її фрейліни прикрашали собою військові церемонії і сприяли розбещенню двору. Судячи з розкоші та елегантності вбрання, майже неможливо було відрізнити від жінок юного пажа королеви, котрий незабаром став відомий світові своїми амурними пригодами, а через півстоліття, в час зіткнення Петра Великого і Карла XII, очолить українське козацтво. Ім'я цього пажа було **Мазепа**.

Цей юнак, якого природа обдарувала великими здібностями, отримав прекрасну освіту і лицарське виховання. Мазепа був родом із крутоярської місцини подністровської Подільщини, а в правильних овалах його обличчя проступали радше риси романського, ніж слов'янського племені.

Проводячи свою юність при дворі, серед інтриг і розбещеності, він завів любовний роман з дружиною одного з придворних каштелянів. Цей магнат, який гордився своїм багатством, старовинним шляхетним походженням і високою репутацією, все ж уважав, що врода і чеснота його дружини є найкращою серед оздоб двору.

Якою ж лютістю мав він розпалитися, коли в одному зі своїх сільських маєтків упіймав дружину в гріховних зв'язках з Мазепою. Оскаженілий від цієї образи, він вирішив піддати свого суперника нечуваному покаранню, вважаючи, що таким незвичним застосуванням своєї влади він змиє ганебну пляму зі своєї сім'ї.

За подібних фатальних обставин Мазепа, бачачи загрозу своєму життю і честі, неодмінно спокутав би свою провину власною кров'ю. Проте спійманий зненацька в чужому домі численними дворовими слугами каштеляна, нещасний юнак даремно вмовляв розгніваного магната вбити його. Знеславлений вельможа, прислухаючись лише до голосу зненависті, наказав привести необ'їждженого дикого коня, якого шойно припровадили із степів України. З Мазепа зірвали одягу і здвоєними мотузами прив'язали його зверху до коня так міцно, що в нещасного не залишилось жодної надії на порятунок. Під глузливі прокльони й улюлюкання панських кріпаків кінь зі своєю ношею був відпущений в безмежне поле.

Важко сказати, що завдавало юнакові більше мук: тіло, яке страждало від вузлів, що в'їлися від божевільного лету неприборканого коня, чи його зранене серце, що втратило предмет свого кохання і було піддане такому принизливому привселюдному знущанню.

Під шум зловтішних вигуків і регіт прислуги каштеляна скакун рвонув уперед, наче крилата стріла; удари прив'язаного людського тіла ще більше розпалювали коня. Він летів навпростець тільки голими полями, по бездоріжжю, обходячи села і сліпо підкоряючись тільки інстинктові, котрий гнав його в рідні краї.

Інокли, опинившись на пагорбі, кінь призупинявся і, настороживши вуха, так відчайдушно іржав, неначе просив допомоги і чекав відповіді; але чуючи тільки розпачливий стогін нещасного Мазепи, кінь знову стрімко мчав уперед; піна виступала на тварині, змішуючись з холодним потом і кров'ю, яка стікала з ран приреченого. Коли муки Мазепи стали нестерпними і він подумав про смерть, кінь після добового шаленого лету опинився в густому лісі, де нова небезпека могла вкоротити життя обох. Згряя вовків відчула подвійну здобич. Вона кинулася в гонитву за зв'язаним їздцем, заповнюючи лісові хащі диким виттям. Вовки було вже ось-ось мали схопити здобич, якби жагерливість диких хижаків не щезла, коли вони вздріли дивну істоту-кентавра; налякані хижакі самі рвонули геть.

Нова небезпека, але водночас і божа іскра надії на порятунок замерехтіла перед юнаком, коли він побачив широку ріку, через яку кінь пустився плавом. Холодна вода, обмиваючи закривавлене тіло Мазепи, могла стати причиною смерті страждальця, але сильний і вправний кінь швидко виніс його на протилежний берег. Ступивши на сушу, кінь обтрусився, і водяні бризки оживили Мазепу, що було втратив свідомість. Але він прийшов до себе, мабуть, тільки для того, аби поглянути на зранене власне тіло, яке блідо освітлював місячний промінь, що пробивався крізь темні хмари. Кінь поскуб соковитої трави, якої покуштував би й сам Мазепа, якби міг, раптом заіржав, покрутив головою, наче вибирав напрям подальшої дороги, потім, гнаний якоюсь примарою, знову пустився на схід, де перед ним лежав безмежний, дикий, необжитий степ.

Там навколо не було чути навіть щебету випадкового птаха, а стомлений кінь вже не мчав так швидко, як перше: він все частіше спотикався, із ніздрів валила гаряча пара, з губів стікала іржава піна. Вранці кінь прибався на лісову галявину і зупинився; тупіт скакуна відчув табун диких коней, що із шумом вигулькнув із кущів.

Деякі з них, найсміливіші, наблизились до жалюгідного огиря, але, углядівши химерну тварюку, завернули назад у чагарник. Між тим інстинкт підказав бідному жеребцеві, що йому могли би допомогти. Кінь зібрав усі свої сили, немічно заіржав, намагаючись ступити крок уперед, але, очевидно, безперервна гонитва відняла у нього останні сили. Він завалився боком на землю, в очах потемніло. Тварина засіпала ногами і, витягнувши шийку,

спустила дух. Кінський табун знову вискочив із чагарника, оточив лежачий труп, обнюхав його і, наполоханий неживим монстром, зник геть у лісових хащах.

У такому стані Мазепа пробув аж до заходу сонця — живий, прив'язаний до падла; його сили згасали, і він ще раз обвів мутним зором дику пустку, яка мала стати його могилою. Лише круки кружляли над ним, а в їхньому карканні вчувався похоронний плач. Один із диких птахів сів на роздутий труп коня і зібрався було розпочати огидну вечерю, але, запримітивши кволі порухи людини, злетів і карканням сповістив, що заупокійна трапеза відкладається. Мазепа, безсилий захистити голосом або рухами своє розтерзане тіло, впав у забуття. Серце його ледве билось, а очі спалахнули блиском, наче свічка, перед тим як погаснути.

В той час як нещасний паж, позбавлений утіх і насолод королівського двору, пропадав у степах України і з останніх сил боровся з невідворотною смертю, жінка, яка була причиною його нечуваних поневірянь, спокутувала свою провину не менш дивним способом.

Жорстоко вражене самолюбство її чоловіка не наситилось нелюдською карою, яка спіткала Мазепу; засліплений гнівом каштелян задумав так покарати свою дружину, щоб, не позбавляючи її життя, прилюдно зганьбити її і цим відплатити за свій сором та дати страхітливий урок усім жінкам, аби не топтали святість сімейного вогнища.

Щоб здійснити свій примхливий план, який відзначався жорстокістю і бездушністю, каштелян звелів приготувати чорну хуру, подібну до сільського похоронного воза, і запрягти її парою таких же чорних биків. Грішницю Терезу в чорному вбранні і під чорним покривалом посадили у той химерний віз навпроти ченця-капуцина¹, який безперервно читав їй проповіді і голосно осуджував її провину. Попереду воза верхи на чорному волі їхав жовнір зі стягом у руках, на якому був написаний вирок нещасній жінці.

Під крики глузливих роззяв ганебний кортеж разом з Терезою вирушив у далеку багатоденну дорогу до верхів'їв ріки Прут в карпатський маєток каштеляна, де грішниця, заперта в скит, була приречена пробути до кінця життя у сльозах і покаянні.

Хоча Польща і не славилася суворістю звичаїв, і скандали, на кшталт описаного, були навіть модними у вищих аристократичних колах, однак покарання, якому була піддана Тереза, виявилось досить поблажливим з огляду не тільки на десять біблійних заповідей, але й на інші цивільні закони, котрі передбачали побиття на смерть камінням тих, хто порушував шлюбну клятву. Ганьба, яку мала спокутувати Тереза на цьому шляху, була такою нестерпною, що вона ладна була вмерти; до того ж її горе посилювалось вагітністю і подальшою перспективою свого проживання в дикому краї серед розбійників і хижих звірів.

¹ Капуцин – член католицького чернецого ордену, заснованого в 1525 р. Назва походить від пришитою до ряс гостроверхого капюшона-каптура.

Але полишимо нещасну жінку її долі і повернімося на Україну, куди вільний степовий кінь у шаленому леті переніс Мазепу.

Сонце вже майже ховалося за обрій, і сутінки стали покривати два трупи, коли якийсь козак, повертаючись із полювання разом із своїм сином, був насторожений настирним гавкотом хортів; собаки здалеку зачули щось чуже на своєму шляху. Повернувши за гончаками, мисливець натрапив на якась страховисько і людське тіло, що були укриті травою і вечірніми сутінками. Від побаченого собаки насторожились, заскавували і відійшли, але хоробрий козак, перехрестившись, приготував рушницю і відчайдушно крикнув, та, бачачи, що ніхто не відповідає, підійшов і нахилився над монстром, де розгледів мертвого коня і прив'язану до нього людину, в якій ще тліло життя. Відчувши, що перед ним якась таємниця, козак негайно обрізав шворки і з допомогою сина підняв Мазепу на плечі й поніс до свого дому, що стояв у недалекому хуторі.

Завдяки зворушливій турботі козака, його сім'ї та сусідів-хуторян Мазепа поступово одужав. Сприятливі умови та молодість зробили свою справу. Здоров'я повернулося до юнака. Потім він розповів про свої пригоди і про жорстокість магната, чим завоював у козаків співчуття і зміцнив у них зненависть до поляків. Вишукані манери поведінки Мазепи, його врода, проникливий розум і спритність у військовій справі призвели до того, що незабаром козаки стали захоплюватись ним і охоче записали його до свого війська.

Перенесені страждання і чудесне врятування від жорстокого покарання, яке означало безумовну смерть, гостинність, з якою він був прийнятий людьми бунтарської вдачі, докорінно змінили легковажний характер молодого пажа і перетворили його в суворого воїна.

А тим часом ворожнеча між Польщею і козаками все більше зростала. Гетьман Богдан Хмельницький продовжував настоювати на обіцянних, але розтоптаних шляхтою козацьких привілеях, що привело до нової війни між обома народами.

У Молдові князував тоді Василь Лупу — мудрий та енергійний правитель, відомий національними і громадянськими реформами, проведеними в країні, надто відновленням румунської мови в церкві та у веденні офіційних документів. Але не тільки ці реформи разом з величезними багатствами принесли йому славу. По всіх усядах ширилися чутки про нечувану красу трьох його доньок, найвродливіших серед принцес того часу. Це складало гордість князівського дому, але водночас додавало йому чимало турбот, бо багато іноземних і державних мужів сподівалися породичатися з господарем Молдови. Одна з його доньок одружилась із князем Радзивіллою, і цей шлюб зробив Молдову в повній мірі політичним союзником Польщі. Однак Богдан Хмельницький, який володарював на лівобережжі Дністра, не хотів терпіти поруч впливу, що заважав його власним планам. До того ж гетьмана долали пристрасті всіх тих, кого доля вознесла із низів до вершин влади. Він прагнув

разом зі своїм народом і родиною піднялись із вікової приниженості, а з метою забезпечення своїх політичних планів вирішив стати сватом Василя Лупу.

Цей задум зародився в серці його сина Тимоша, котрий багато наслухався про нечувану вроду князівни Руксанди — молодшої доньки господаря Молдови; гетьманів син забажав пересвідчитись у цьому інкогніто і на власні очі.

Своїми планами Тиміш довірився Мазепі, котрий, як ми вже знаємо, мав певний досвід у справах амурних пригод. Домовившись, вони одяглися татарськими купцями і наприкінці страсного тижня прибули до Ясс.

Наслідком цих мандрів (під час яких молодому козакові вдалось непомітно побачити князівну) було те, що після повернення на Україну Тиміш розповів батькові про нечувані принади Руксанди, про блиск молдавського двору і владу Василя Лупу, доводячи, яку велику вигоду і користь подібний родинний союз принесе не тільки йому особисто, але й в цілому Україні в політичних справах.

Саме в той час, коли князь Вишневецький просив руки сестри Руксанди, а якийсь принц із Угорщини посватався до неї самої, Богдан Хмельницький навесні відрядив до Ясс пишне посольство просити Василя Лупу віддати за його сина князівну Руксанду. Однак молдавський господар, вважаючи Богдана ворогом союзної Польщі і неосвіченим варваром, до того ж попереджений зятем Радзівіллом, відмовив у цьому сватанні. Тривалі переговори, що стараннями Польщі були перервані, тільки посилили зненависть Богдана до Речі Посполитої.

Відтак гетьман України діяв більш рішуче, він не тільки озброїв закріпачений народ, але й закликав бідноту до розподілу майна польської шляхти. Він же підняв прапор боротьби проти католицизму за торжество православної церкви. Туреччина, наймогутніша в ту епоху держава, присвоїла Богдану титул князя України. Патріарх Константинопольський прислав йому осяячену шаблю, моці і загін грецьких монахів-місіонерів разом з архієпископом Коринфським. Богдан на чолі 300-тисячного війська козаків і союзних татар вторгся аж у саме серце Польщі. З метою відомстити своєму кривдникові Мазепа бився в авангарді; палац каштеляна був підданий вогню і мечу; і скоро тільки дотліваючі руїни свідчили про те, що тут колись стояла резиденція магната. Всі зусилля, вжиті Мазепою для пошуків слідів нещасної Терези, були марними. Польща втратила віру в порятунок. Краків, стара столиця, обезлюднів, вельможство тікало до Німеччини і навіть на береги Балтійського моря. Одночасно Тиміш з великим козацьким військом пішов на Молдову, аби з допомогою зброї здобути те, чого не міг добитися мирним шляхом. Польська армія під командуванням Потоцького мала на меті не

допустити вторгнення козаків у Молдову, але була розбита біля Батовичів¹; був розгромлений також і молдавський загін, що намагався перешкодити козацькому війську переправитись через Дністер. І все ж Василь Лупу відхилив вимоги переможців до тих пір, поки бояри, стурбовані загрозою Молдові, не звернулися до господаря із настійливим благанням дати згоду на одруження Руксанди заради врятування вітчизни.

Одразу ж після цього озброєні козаки перетворились у мирних гостей, і в червні 1652 року в Яссах відбулося пишне весілля Тимоша і Руксанди. Святкові торжества тривали цілий місяць, протягом якого козаки безжурно бенкетували, а потім щасливий жених разом з прекрасною нареченою повернулися в дикі степи України.

Цей шлюб, хоча й небажаний, став опорою Молдови в її політичних інтересах, тим більше, що новий буревій уже насувався на цю землю. Система виборів правителя, котра після згасання династії Драгошів викликала неодноразові заворушення в країні і втручання з-за кордону, і на цей раз була причиною багатьох ускладнень. Василь Лупу, хоча і не був уродженцем Молдови, з молодих літ служив їй з такою винятковою відданістю у всіх суспільних справах, що заслужено отримав права громадянства, був обраний господарем і протягом двадцяти років блискуче виправдовував це довір'я. Але згадана виборча система, яка давала право кожному бояринові претендувати на престол Молдови, а також інтриги сусідньої Мунтенії² викликали новий заколот проти молдавського господаря. В 1658 році, в страсну неділю, Василь Лупу був присутнім на літургії в монастирі Арона-воеводи, яку відправляв проїздом через Молдову до Москви патріарх Антіохійський Макарій. В той момент якийсь монах передав господареві секретного листа, де було сказано, що великий логофет³ Стефан Георгіце із Рекечунь, у змові з Матеєм Басарабом, князем держави Румунської, і принцем Ракоці із Трансільванії, об'єднались, аби детронувати і вбити Василя Лупу. Одночасно аж з самого кордону прийшла звістка про те, що об'єднана угорсько-румунська армія під командуванням Кемені перетинає Молдову і наступає на Ясси. Господар не міг поклататися на своє невелике військо, сильно скорочене за порадою підступного логофета Георгіце. Віроломно зраджений, він змушений був разом з родиною і державною казною сховатися у Хотинській фортеці, а потім, перейшовши через Дністер, піти у фортецю Кам'янця під захист свого зятя. За наказом Богдана корпус козаків на чолі з Федоренком і Мазепою форсував Дністер, з'єднався з прихильниками Василя Лупу і біля села Поприкани, що поблизу Ясс, ушент розбив угорсько-румунське військо; після чого Кемені зі своїми угорцями і

¹ Мова йде про знамениту Батізьку битву, коли в травні 1652 р. біля гори Батіг на Вінничині козацьке військо на чолі з Б.Хмельницьким вшент розгромило польську армію. Це одна з найблисучіших військових операцій гетьмана України.

² Мунтенія – Валахія.

³ Великий логофет – правитель, управитель, високий боярський чин у середньовічній Молдові.

логофетом Георгіце дремену в Мунтенію, в гори, а Василь Лупу знову обійняв престол Молдови.

Задумавши відомстити Матею Басарабу, котрий із недавнього друга перетворився в запеклого ворога і не переставав підривати владу господаря Молдови, Василь Лупу при підтримці козацького корпусу на чолі з Мазепою організував похід у Валахію. Причиною поспішності експедиції була надія наздогнати втікачів і відібрати в них здобич і бранців, яких вони захопили в Яссах. Серед полонених знаходилась і єдина донька одного літнього боярина, яка своєю вродою і чеснотою була окрасою жіночої статі, а також єдиною втіхою і спадкоємицею батька.

Цей інцидент розбурхав лицарські гордоці у Мазепи, і він поклявся старому молдаванові, що звільнить його доньку з рук крадіїв. Запалившись благородними помислами, він вибрав трьох кращих козаків і стільки ж молдаван і, випередивши військо, наче на крилах полетів по слідах втікачів, з якими раптово зіткнувся віч-на-віч по той бік Панчіу. Кемені, вражений зухвалістю зменьки відчайдушних людей, перш ніж атакувати і знищити їх, попросив пояснень. Угорський воєначальник вирішив вислухати пропозицію сміливця. Розпалений Мазепа з запалом став апелювати до лицарського благородства Кемені, до його прославленої великодушності і солдатської честі, згідно з якими воїни не повинні заплямовувати себе злочинами і грабунками. Наприкінці він зажадав звільнити молоду дівчину, по-злодійському вкрадену з батьківського гнізда, а коли грабіжник на це не погодиться, то він, Мазепа, запропонував, аби конфлікт був вирішений у двобої між ним і угорцем. Вражений Кемені погодився з виставленими умовами.

Після коротких розшуків виявилось, що викрадачами юної красуні були три угорських брати, старший з яких прийняв виклик. Коли був установлений порядок поединку на галявині плоскогір'я, військо угорців, як нейтральна сторона, розташувалось за тисячу кроків від окресленого кола. В середині кола, з одного боку, стояв Кемені з п'ятьма угорцями (серед них — три брати-викрадачі і дівчина, яка з великим хвилюванням чекала результатів), а з іншого — Мазепа і п'ять його побратимів. Згідно поданого сигналу обидва супротивники спішилися і накинулись шаблями один на одного. Угорець, засліплений шаленістю і пристрастю, намагався нанести Мазепі смертельний удар, але той махнув булавою і проломив йому голову; мертвий угорець завалився на землю. Тоді два брати загиблого, вражені його смертю, порушили вимоги двобою і кинулись до Мазепи; менший припав до неживого брата, щоб чимось йому допомогти. Мазепа дещо відступив назад, спритно вивернувся і смертельно оперіщив середульшого, який упав, захлинаючись кров'ю. Опісля він напустився на меншого угорця, який накинувся на нього з шаблею і булавою для певності, що так йому, нарешті, пощастить знищити ворога. Але і він упав від смертельного удару, стікаючи кров'ю. Свідки цього кривавого побоїща немовби закам'яніли. Війська, що на відстані спостерігали

за поєдинком, готові були відімести за смерть трьох братів, але змушені були дотримуватись умов нейтралітету. Кемені, вражений доблестю Мазепи, передав йому дівчину, що стала причиною цієї романтичної сцени. Сам же командир угорців, стурбований наближенням армії Василя Лупу, поспішно відступив через гори в Трансільванію.

Об'єднані козацько-молдавські війська, що незабаром прибули в ту місцину, були приголомшені хоробрістю Мазепи, який врятував дівчину, і одностайно віддали йому почесні; особливо ж радів її батько, котрий, попри поважну старість, прикрасив себе зброєю з нагоди звільнення доньки і аж сяяв з радощів і вдячності благородному визволителю. В пам'ять про цю подію, достойну монумента, та на спомин про трьох загиблих братів Мазепа посадив три смереки. Вони й дали тій місцині назву Бразій¹, що збереглася й донині.

Затим Мазепа повернувся на Україну, а Василь Лупу з козаками Тимоша вирушив до Валахії, де, після багатьох блискучих перемог над Матвеєм Басарабом, 17 травня 1653 року зазнав поразки від угорсько-румунських військ, що прийшли на допомогу Стефану Георгіце. Сам Василь Лупу змушений був утекти на Україну до Богдана Хмельницького і попросити допомоги, в той час як Тиміш, переслідуваний угорсько-румунським військом, закрався в сучавській фортеці, а разом з ним 8 тисяч козаків, його дружина Руксанда і теща; тут же зберігалась більша частина молдавської казни.

Відтоді зірка Василя Лупу, цього визначного реформатора, стала гаснути. Він змушений був шукати порятунку на Україні, де війна козаків з Польщею поглинала всі сили Богдана і де вкрай необхідною була доблесть Мазепи. В той час Молдова являла собою сумне видовище, вона стала центром зіткнення трьох ворожих армій різних народів, що воювали за власні інтереси. Облога сучавської фортеці тривала три місяці і 15 днів. Відбірні угорсько-валаські війська, серед яких перебував і претендент на престол Стефаніце зі своїми прибічниками, безперестанку обстрілювали фортецю трансільванською артилерією, на що обложені відповідали з неменшою енергією, героїчно обороняючи як колосальні багатства Василя Лупу, що знаходились там, так і свого ватажка Тимоша, його дружину Руксанду та її матір. Козаки і татари на чолі з Василем Лупу, які поспішали на виручку обложеним, уже було перейшли Прут, коли від ворожого ядра, що розірвалось над фортецею, загинув Тиміш, а деморалізований і позбавлений командира гарнізон капітулював. Багатства, що дісталися переможцям, були поділені між Басарабом, угорцями і Стефаніце. Доля родини господаря Молдови та його власна планида залишались неясними. Сам Василь Лупу, дізнавшись про капітуляцію Сучави, повернув у Крим. За декілька років після

¹ Брад – смерека, ялина, сосна.

цієї катастрофи, внаслідок якої молдавська земля втратила достойного правителя, зійшов з історичної арени і Богдан Хмельницький.

Ця незвичайна людина відіграла визначну роль на кону світових подій. Великий політик, мужній воїн і владний сюзерен, він жив у своєму домі як простий селянин, приймав послів коронованих осіб у тій же кімнаті, в якій мешкав зі своєю дружиною. Протягом десяти років гетьман був грозою для Польщі, і сусідня Молдова відчувала його силу. Оскільки Богдан не зміг реалізувати план конфедерації України з Польщею, він змушений був віддатися під покровительство царя Олексія — батька Петра Великого. Коли Польща згодом розпалася, то українське козацтво першим опинилось під ярмом російських царів.

За часів Яна Собеського, після багатьох грізних подій та воєн між поляками і турками, театром дій яких були Україна і Молдова, басурмани віддали Правобережну Україну молдавському господареві Дуці¹, що мав у Немирові свого намісника. А коли турки зазнали поразки в битві під Віднем, козацький гетьман Самойлович перед смертю передав державні справи Мазепі. Цей, бачачи, що турки продовжують грубо топтати цілісність України, звернувся до Петра Великого, котрий, зваживши на авторитет Мазепи серед козаків, призначив його правителем України. Будучи соліднішим за віком, новий гетьман України мав достатньо енергії, щоб не тільки розпочати реформу козащини, але й щоб добитись незалежності України саме в той час, коли Петро Великий, ставши імператором Великої Росії, виношував план приєднання до своєї імперії всіх провінцій, заселених слов'янами. Це і стало причиною того, що Мазепа встановлює таємні стосунки з Карлом XII, котрий повсякчас стояв на перешкоді всім починанням реформатора Росії.

Аби реалізувати свій план, король Швеції Карл XII в 1708 році виступив із Саксонії на чолі 45-тисячної армії і, розраховуючи на обіцяне Мазепою військо та провіант, перейшов Березину, яка століття потому стала фатальною для армії Наполеона I. Хоча Петро I і був неодноразово битий шведами, однак він продовжував переслідувати супротивника аж до Десни біля її впадання у Дніпро, де Карл XII чекав на допомогу Мазепи, який зміг привести йому ледве 2 тисячі козаків, оскільки весь їх народ не бажав битися проти росіян. З цієї незначною допомогою Карл разом з Мазепою підійшли до Полтави, де 27 червня 1709 року відбулася вікопомна битва, що мала розв'язати цілий вузол європейських проблем. Ризик не був рівнозначним для суперників: смерть Карла позбавила би світ від одного героя, загибель Петра поховала би разом з ним надії Росії на оновлення. Вже на самому початку битви Карл XII був поранений в ногу і надалі командував військами з носилок. Обидві армії та їх командувачі виявляли чудеса хоробрості, однак після того, як ядро вбило і носіїв Карла, поразка шведів стала очевидною. Майже 14 тисяч шведів з

¹ Георгій Дука – вірний прислужник Туреччини, тричі правив у Молдавському князівстві в XVII ст.

генералами були взяті в полон, а Карл і Мазепа з незначною кількістю своїх прихильників змушені були втікати у Молдову. Вони досягли Варниці недалеко від Тігини, тобто Бендер, де намагалися схилити турків оголосити війну Петрові. Але всі їхні наміри були б марними, якби хан татарський не забив тривогу з приводу колосальних планів Петра в районі Азовського моря. Усвідомивши небезпеку, що загрожувала Туреччині, великий візир Кюперлі направив до Дунаю могутню армію. Це сталося одразу ж після того, як він проголосив господарем Молдови Дмитра Кантеміра, сподіваючись на його вірність Оттоманській порті.

Однак цей господар уклав з Петром таємний договір, згідно з яким віддавав Молдову під протекцію Росії і обіцяв виставити армію проти турків. Петро Перший, змушений перервати реформаторську діяльність, в супроводі своєї дружини Катерини, німкені, що з полонянки виросла до імператриці, прибув у Молдову до свого нового союзника Кантеміра з військом, до якого мав приєднатись молдавсько-румунський корпус, на чію допомогу він розраховував. Однак після триденного вичікування в Яссах, так і не отримавши відповіді від князя Бринковяну¹, Петро був змушений виступити тільки з 25-тисячним військом і п'ятьма тисячами молдаван проти стотисячної турецької армії, яка, переправившись через Дунай, просувалась вздовж Пруту.

Добре відома історична битва, яка сталася 16 червня 1711 року біля села Станілешти, що поблизу Фелчіу, коли жменька сміливців на чолі зі своїм героїчним імператором, позбавлена амуніції, провізії, а в розпал денної спеки навіть води, відважно билася проти вчетверо переважаючої армії великого візира Кюперлі. Тільки енергія Катерини² врятувала Петра, його військо і Росію від жорстокого розгрому. І хоча Прутський мир³ матеріально був невідгідний для Петра, однак в той день імператор здобув моральну перевагу, бо, опинившись у скрутному становищі, він рішуче відкинув вимогу турків видати свого вірного союзника князя Кантеміра. Петро відповів великому візирі: "Краще віддати туркам усі землі, що простягаються аж до Курська, бо в такому разі у мене ще залишається надія забрати їх назад, аніж зламати дане слово. Нічого вищого за честь у нас немає, втратити ж її значить перестати бути монархом".

Після цього Петро із залишками армії разом з Кантеміром і тисячею молдавських бояр відійшов у Росію, де згодом недалеко від Харкова надав їм землі для поселення, підпорядкувавши молдавських колоністів юрисдикції Кантеміра. Мазепа же, як один з винуватців катастрофи, був оголошений

¹ Костянтин Бринковяну – господар Валахії (1688-1714) уклав таємну угоду з Петром I, однак в необхідний момент побоявся відкрито виступити на боці росіян. Мало того, він видав усі плани кампанії турецькому візирі. Через три роки турки стратили його і синів за "зраду".

² Катерина – дружина Петра I. Тут явно перебільшення заслуг імператриці.

³ Прутський трактат 1711 р. – договір між Росією і Туреччиною, підписаний 28 липня 1711 р. у військовому таборі на р.Прут.

зрадником Росії і підданий анафемі, а його портрет-чучело повісили на шибениці.

Карл XII, що перебував тоді під Бендерами, підштовхуваний під час цих великих подій Мазепою, ходив до турків, аби не допустити укладення миру між Росією і Туреччиною. Однак зусилля його були марними. Тому шведський король повернувся на місце свого добровільного заслання, де прожив ще п'ять літ; восени 1714 року, переодягнений у форму німецького офіцера, верхи на коні, він проїхав через усю Молдову, Трансильванію, Німеччину, звідки переправився до рідної Швеції, де в Штральзунді незабаром помер.

А Мазепа, стомлений життям і ударами долі, не втрачав надії ще послужити Україні. Розлучившись із Карлом, він вирішив поїхати до Константинополя, аби схилити на свій бік турків. Молдова була йому знайома з молодих років ще з походів Богдана і Тимоша, а на шляху до Галаца він згадав свій п'ятдесятилітньої давності лицарський подвиг, вчинений проти угорців задля звільнення доньки молдавського боярина.

Зажурений цими спогадами, Мазепа виїхав на пагорб, де колись бився з трьома угорцями, але ту вікопомну місцину неможливо було впізнати. З трьох маленьких смерічок, посаджених ним, тут вирости величаві й могутні дерева; їх велетенські конари прикривали скит. Це був притулок для бідних черниць, що цуралися мирської суєти.

Знайшовши там, за звичаєм подібних закладів, скромну гостинність, Мазепа захотів довідатись, яким чином дика місцина стала монастирем. Стара ігуменя розповіла, що в 1653 році, в пору смут і навал на Молдову, якась красуня, схоплена угорцями, саме тут була дивовижним чином звільнена славним іноземним воїном, і що батько її на знак вдячності за порятунок доньки заснував тут скит.

Мазепа, схвилюваний цією оповіддю, що розбурхала його далеку юність, зворушений думкою, що бодай одне із його діянь закарбувалось у пам'яті народній, побажав, не відкриваючи імені свого, дізнатись про історію самої черниці.

“Про своє минуле я нічого не знаю, — мовила поважна жінка, — одне тільки запам'ятала, що, рятуючись від татар, ми з матір'ю із Польщі, де бере свій початок річка Прут, втекли сюди, де зараз стоїть монастир. Через декілька років таємнича журба прискорила її смерть. Але вона повідала мені, що була дружиною одного польського каштеляна, з яким її розлучила жорстока доля. В ім'я спокутування свого гріха вона і мене вмовила постригтись у черниці, що я й зробила, вдень і вночі молячись біля могили покійної”. Свою оповідь черниця закінчила гіркими сльозами і зітханнями.

Але хто спроможний описати, скільки болю, зворушення і здивування пробуджувало кожне слово цієї розповіді в серці старого Мазепа? Вслухаючись у цю сумну історію і вдивляючись в обличчя черниці, він упізнав, нарешті, у ній свою доньку від нещасної Терези, котра через нього

згубила честь і домашнє благополуччя, зазнавши такого суворого удару долі. Зрештою, не в силах приборкати бурю, що розігралася в його душі, він, заливаючись сльозами, вигукнув: “Ходи-но в обійми свого татуса, дитя бідолашної Терези, чиєї гріха і сумної долі я один був провинною і причиною! Аж тепер Господь милосердний надав мені можливість покаятись, а тобі власними руками закрити по смерті очі батька твого біля могили матері твоєї”.

І коли черниця почула ці зворушливі слова, що променем освітили загадку долі її матері, вона припала до ніг Мазепи і в його обіймах знайшла першу вітиху після смерті рідної матусі.

Прояснення цієї таємниці враз докорінно змінило войовничу натуру Мазепи: він назавжди розпрощався з політикою і тими величними планами, які протягом усього свого життя намагався здійснити заради оновлення і величі рідної вітчизни; решту днів своїх він вирішив віддати благочесті і роздумам про пережите. Разом з донькою він задумав здійснити паломництво до Єрусалима, щоб замолити накладене на нього прокляття, а потім повернутись у монастир Бразій, аби спочити там вічним сном.

Згодом обоє попрямували до Галаца, щоби вирушити звідти в далеку дорогу. Але свій благородний задум Мазепі не судилося здійснити, бо в цьому місті його спостигла смерть. Господар Молдови Ніколає Маврокордат, що зійшов на престол після Дмитра Кантеміра і надав почесний притулок нещасному экс-королю Польщі Станіславу Лещинському (одному з блискучих героїв у політичній драмі між Петром і Карлом), повелів пишно поховати гетьмана України в церкві святої пречистої діви Марії, а на надмогильній плиті викарбувати слова: після тривалих земних блукань тіло Мазепи знайшло тут спочинок. Розповідають, що донька гетьмана все ж виконала батькову волю. Вона відвідала Єрусалим, але, будучи не в змозі зробити вибір між монастирем Бразій, де похована мати, і могилою батька в Галаці, zvolila завершити своє земне буття біля гробу Спасителя.